

Z. Karvalics László

Lidérc-tűz és szentjános-bogarak fénye. Egy fontos könyv Zalaegerszeg művelődéstörténetéről

(Béres Katalin *Kulturális élet Zalaegerszegen 1920-1945* című kötetéről)

Szabó Dezső egyszer ezt találta kibökní egy Tormay Cécile-nek írott levél végén: „Higgye meg, Asszonyom, ennél bűnösebb destrukció nem lehet a magyar szellemi életben, s ha volna egy szellemi Zalaegerszeg, Önt oda kellene internálni minden jánosaival egyetemben.”²

A karizmatikus és öntörvényű író indulata valójában nem a városnak szólt, hanem a Tormay Cécile-jelenségben megnyilvánulni vélt hamiságnak és színvonaltalanságnak (egy másik levele fordulataival: a kegyesség álarca alá bújó stréberségnek, a bármit disszertáló butaságnak, az igazi magyar lélek ismerete híján való szépelgésnek). A metaforába pedig Zalaegerszeg csupán az első világháború után itt felállított internálótábor miatt került. Ám talán mégsem véletlen, hogy a szellemi elmaradottság, a sötétség és a világtól elzártság képzetkőrei oly makacsul rendeződnek Göcsej, Zala vagy Zalaegerszeg köré.³ Nemcsak a huszadik század legelején, hanem még száz évvel később is azonosítható formában élnek és hatnak a „sötét Zala” képét erősítő toposzok: a közlekedési-megközelítési nehézségek miatti „világvége-érzés”, a sárba-ragadtság, a nohabor és az ahhoz kapcsolt, nemzedékeken keresztül ható degeneráció, analfabetizmus és alacsony műveltség. Nagy Endre és Kosztolányi Dezső az 1930-as évek elején a 17. század fakó eszmevilágába ragadt, hírekhez lassan jutó, sokszor a vonatot sem ismerő, jámbor és fáradt embereket lát, akik „éjszaka a kiszáradt „csodát” lápján, a lidérc-tűz nyomán kincset keresnek”.⁴

Szabó Dezső Kosztolányival sem bánna kesztyűs kézzel, hogy lidérc-tűz fényénél kincs után járó, babonás operett-népeiséget láttat a nehéz sorsú, a merev hagyománytisztelettel a túlélés nagyobb esélyébe kapaszkodó, mélyszegénységben élő, visszatérő járványok által sújtott, sokféleképpen megnyomorított parasztnak helyett. Pedig a harmincas

² Idézi: Szegő János: *Kettős apagyilkosság* <http://www.litera.hu/hirek/kettos-apagyilkosság> (Letöltve: 2016. január 7.)

³ Mellesleg, a szörvány-adatokon túllépve, egyszer megérne egy alapos kutatói rekonstrukciót, hogy milyen előzményekre támaszkodva, milyen csatornákon keresztül, milyen okok és hatások formálták és formálják mai napig a „sötét Zala” képét, s azt, hogy mit tudott levetkőzni ebből, és mi maradt makacsul belőle a köztudatban.

⁴ Kosztolányi Dezső: *Úti jegyzetek*. Pesti Hírlap, 1932. szept. 18. Nagy Endre 1932. aug. 30-án a rádióban tartott előadást *Utazgatásaim „Göcsej országban”* címmel.

évek elején még a ma már Zalaegerszeghez tartozó egykori falvak és külterületek lakói is pontosan ilyenek voltak: sőt, azáltal, hogy szinte minden mezőgazdasági tevékenység fokozatosan ide szorult ki a fejlődésnek lassan induló városból, a szatellit-településeken és a külterületi dombokon az egész járás arányait meghaladó módon reprezentálták magukat a földművelésből élők.⁵

Amikor az első világháború utáni első békeévek Zalaegerszegéhez közelítünk, akkor tehát szegényparaszti népesség gyűréjébe szorult, a falusias jellegből nehezen kikapaszzkodó, erősen elkülönülő társadalmi csoportok szigeteire szakadozó, kispolgári jellegű, forrásszegény (később: vésszesen eladósodott), alacsony iskolázottságú, a közigazgatási központ szerepből fakadó egyetlen versenyelőnyhöz láncolt településről beszélünk. Egy olyan, a hasonló méretű városokhoz képest, ebben az időszakban még népességét sem igen növelő kisvárosról, amelynek két és fél évtized alatt sem sikerül saját fenntartású kulturális intézményeket (könyvtárat, múzeumot, zeneiskolát) létrehozni és fenntartani.

Csakhogy az alapvető és a modernizációban oly megszokott kulturális infrastruktúra hiánya nem jelenti automatikusan a kultúra vagy a művelődés hiányát. Béres Katalin kiváló könyve azt meséli el és dokumentálja alaposan, hogy a két világháború közti időszakban (az 1920 és 1945 közti negyed században) az alapintézmények nélkül is sokszínű kulturális élet bontakozhatott ki a megszépült, élhetőbb városban. S ebben ugyanolyan arányban volt része a „korszellemnek”, meg az itt élők öntevékenységének és saját normavezéreltségének. „Külső” peremfeltételt jelentett az, ahogyan az elemi, a szak- és a középfokú képzéssel, a folyóiratok járatásával és olvasásával, a könyvforgalomba való bekapcsolódással, a városi lakosság életvitel-szerűen fonódott bele a kultúra településhatáron túli, átfogó, nemzeti és egyetemes szövetébe. Ám az egyházi és felekezeti egyesületek aktivistái, a „kulturális misszionárius” szerepet betöltő vállalkozók és művészek, az alulról szerveződő közösségi formák és kulturális események napszámosságainak krónikája nélkül nem érthető meg mindaz, hogy miként és miért jutott minden nehézség és teher ellenére előre a „szellemi Zalaegerszeg”.

S ahogy a korszerű közvilágítás ez idő tájt mindig városi-közigazgatási jellegű „projektként” tudott fényt hozni a sötét éjszakai utcákra, itt valahogy másról van szó. Mintha sok-sok pontszerű felvillanásból állna össze a kultúra mindennapi világossága. A fronton, elektromosság hiányában, a katonák sokszor befőttes üvegekbe gyűjtött szentjánosbogarak fényénél olvastak és írtak leveleket vagy újságot. Zalaegerszeg kulturális élete is ilyen „bio-lumineszcenciákkal” épült és haladt előre, és Béres Katalin sorra végigvezet minket az egyes fényforrásokon. Az olvasás és a nyilvános könyvgyűjtemények korabeli világán, az iskolán kívüli népművelés formagazdag helyszínein és közösségein, a múzeualapítási kísérleteken vagy a városi mozgóképüzem történetében. A történet zenei, színházi és képzőművészeti fejezete pedig azért érdemel különös figyelmet, mert ott a polgárok már nem egyszerűen befogadók, hanem alkotók is: nem kell zenei előadóművésznek vagy hivatásos színésznek lenni ahhoz, hogy az élményfogyasztás mellé a kultúrateremtés is társulhasson örömforrásként és önépítésként. Minden egyes amatőr színházi előadás, dalest és alkotói kiállítás, minden egyes rajztanár, aki egy-egy sikerült és kiállítható képén keresztül szépséget, izgalmat, értéket közvetít, részese ennek a láthatatlan hálózatnak, amelynek a feltárása vérbeli történészi tett és izgalmas helytörténeti olvasmány. Nem is emelek ki egy-egy nevet vagy szereplőt, fedezze fel mindenki maga a saját szentjánosbogarait.

Sokkal izgalmasabb kérdés lehet az, hogy ha a tárgy megismerésében ekkorát sikerült előrelépni, a feltárás és a rekonstrukció feladatainak mintaszerű ellátása után mi lehet a következő kutatói kihívás? Az árnyékból naplózhatóan léptek ki a fényre az egyesületek, az események, az azonosítható kulcs-szereplők és a követhető egyedi kulturális objektumok (előadások vagy művek). De merre tovább?

Az egyik irány minden bizonnyal a figyelem kiterjesztése ritkábban tárgyalt kultúraszegmensekre. Az itt (egyesületként érintett) sporttevékenységre, a rádióamatőrökre, fotóstúdiókra. A könyvesboltok, könyvkereskedők, nyomdászok nagyobb felbontásban tárgyalt „kisvilágaira”. Az itt olvasott

⁵ Az 1930-as évek elejének demográfiai és termelési adatairól ld. Simonffy Emil: *Bevezetés*. In: *Zalaegerszeg. Dokumentumok a város történetéből*. Zalaegerszeg, 1985: 35-38.

könyvek és járatott lapok összetételére és tartalomelemzésére. A vállalkozói kultúrára és az érintkezés kultúrájára, a kávéházakra. A naplórás és levelezés mellett a társasági események sajátos dramaturgiai és ízlésmintázataira. A hétköznapi tárgykultúrára, az épített környezet (főleg a reprezentatív középületek) és esztétikum kapcsolatára, a közterületi információépítésre (feliratok, utcatáblák, reklámok, plakátok, navigáció-támogatás, térképes ábrázolások). A természeti környezethez kialakított viszonyra és a virág(osság) emblemikus szerepre emelkedésére. A szerves kapcsolatra a Zala folyóval, a fürdőkultúrára, a malmokra és malomtavakra, mint közösségi helyekre. A múlthoz való viszonyra, a külvilág, az ország és a régió dolgaival kapcsolatban kialakított álláspontokra, a közvéleményre. A cigánysággal, zsidósággal és más kisebbségekkel kapcsolatos percepciókra. Meszsi tájak egerszegi utazóira, amatőr helytörténészekre, gyűjtőkre, idetelepedő magyar és külföldi immigránsokra.

S amikor a tárgylemezre már elégséges mennyiségben kerültek fel az elemek, eljön majd az ideje a hatások, az ok-okozati összefüggések, a kapcsolatok feltárásának és keresésének is. A magyarázatoknak és elemzéseknek. Ami a sikeresen megragadott forma és krónika mögött megrajzolható tartalom és változás, a fejekben és a szívekben. A helyi művelődés egyfajta mikrotörténete, még erősebb nagyító alatt. Amihez persze más forráscsoportok bevonása is kell az itt mintaszerűen használt levéltári és sajtóanyagokon kívül. Naplók, levelek, visszaemlékezések nyithatnak új dimenziókat vagy illusztrálhatják kézzelfoghatóan, miként „perszonalizálódott”, miként okozott változásokat a lakosokban befogadóként az, amivel kínálatként érintkeztek, s másokban az, amit ők létrehozottak.

S persze: az összehasonlító szempontok keresése. Keszthely vagy Nagykanizsa „polgárosodottabbsága” milyen eltérő pályákat rajzol ki, ugyanebben az időszakban? S ha van „zalaegerszegikum”, a csak erre a városra jellemző sajátosság, akkor az mi, és miből fakad? S ha tényleg van ilyen, az csak egy tágabb közösségi beágyazásból tud véteni, a „zalaiságon” belül értelmezhető, így óhatatlan a kitekintés a tágabb településkörnyezetre is. Ez pedig valójában már a kiterjesztés másik iránya: a feltárt és bemutatott matéria „életre keltése”, kontextualizálása, a kulturális élet valamely jellemzőjének, sajátosságának a szerepe abban, hogy egy-egy fontos alapviszony épp valamilyenné lett. Mi következik abból és hogyan kell olvasnunk azt, hogy közkönyvtár csak évtizedes késéssel lesz, de a zenei kultúra nagyon erős? S ebből a késésből a létezésük tényén túl mit és hogyan kompenzáltak a gyakorlatban a kisebb nyilvános könyvgyűjtemények? A felnőttoktatásnak és népművelésnek mi a mérlege (más megyékhez/városokhoz képest)? Hogy viszonyul egymáshoz az általában vett kultúrára valamilyensége (vagy változása) a politikai kultúrához, a vállalkozói szellemhez, az új technológiák és az új gondolatok adaptációjához, s mindezekeken keresztül, versenyképességhez és életminőséghez? S a történelmi anyagban miképpen leljük fel a csatornákat mai identitás-mintázatok, kulturális sajátosságok megértéséhez?

Ki áll Béres Katalin vállára?

Mert a kismonográfia értékét mi sem bizonyítja jobban, mint a megnyitott kisablak, amin keresztül már a folytatásra kérdezzük rá. De ha már érték, említsük befejezésül meg, hogy a könyv nemcsak tartalmas, hanem ehhez igazodóan szép és igényes, tervezőjének, Orbán Ildikónak és a nyomdának köszönhetően. A borító izgalmas, egyszerre kínál egyediséget és sorozatjellegét. A szöveggép letisztult, a remek fényképmelléklet minősége pedig első osztályú. További okok a kézbe vételre.

(Zalaegerszegi füzetek 14. Zalaegerszeg Kultúrájéért Közalapítvány, Zalaegerszeg, 2015.)